

KULTURA U MISLI IVANA PAVLA II.

Željko PULJIĆ (Sarajevo)

1. UVOD: DUHOVNA KRIZA KULTURE

M. Scheler je zapisao prije više od pola stoljeća: „U svojoj 10-tisućljetnoj povijesti ovo je jedincato razdoblje u kojem je čovjek sam sebi postao radikalno i univerzalno 'problematičan': ne zna više tko je on, i biva sve svjesniji da to ne zna."¹ Ove njegove misli nisu ništa izgubile na svojoj aktualnosti i u ovo naše vrijeme velikog tehničkog napretka i afirmacije znanosti i tehnike. Jer upravo tehničke mogućnosti industrijske civilizacije postale su izvorom različitih shvaćanja. Od one „slijepe vjere” u znanost, po kojoj se nadao da će ona riješiti sve egzistencijalne probleme čovjeka, počelo se shvaćati da ima stvari i problema koje znanost neće moći nikada ni shvatiti, a kamoli riješiti. Čovjek izmiče znanstvenim formulacijama i ostaje mučna nepoznanica.² I premda je u traženju osmišljenja vlastitog života dolazio do raznovrsnih teoretskih zaključaka, praktičnih stavova i sustava, on je ipak ostajao „neispunjeni nacrt, zamišljeni a do kraja neispisani tekst jedne čudne drame”³. On je još u stvaranju i oblikovanju. Za razliku od biljaka i životinja, koje su već unaprijed određene i usmjerene prema onome što trebaju biti, čovjek ostaje nedovršen i otvoren raznim i različitim mogućnostima. I dok je Stvoritelj savršeno doradio i biljke i životinje te ne „dozvoljava” ni najmanje popravke ili odstupanja od zamišljenog plana, čovjeka je ostavio otvorenim te sudbinu njegova osobnog projekta predao u njegove ruke, njegovoj umnosti i slobodi, njegovoj stvaralačkoj dovrtljivosti. Svjedoci smo, međutim, da je suvremeni čovjek napretka zapao u krizu golemih razmjera. Izjednačivši čovjeka sa stvarima i drugim fiziološkim aparatima, uništio je u sebi ono veliko i lijepo te razvio jednostrani znanstveni jezik i sve ostale načine komuniciranja proglasio beznačajnim. Budući da sve više zabacuje religiozne, moralne i estetske vrednote, to se sve više izobličuje, otuđuje i postvaruje. Tako znanost nije učinila od njega boljeg čovjeka. Zato i tvrdi G. Bernanos: „Prije ili poslije, povijest će utvrditi (ako uopće u to vrijeme bude mislećih

1 M. Scheler, *Philosophische Weltanschauung*, Bonn 1929, str. 62.

2 Usp. dr. A. Carrel, *Čovjek – nepoznanica*, Hrv. naklada, Zagreb 1941.

3 Usp. R. Perić, *Pred problemom humanističkih ideja i pokreta*, u: Crkva u svijetu, 1(1980), str. 7.

bića da napišu povijest) da su strojevi preoblikovali, ne toliko ovu našu planetu, koliko gospodara planete. Čovjek je izmislio stroj, a stroj posta čovjekom po nekoj vrsti davolske inverzije tajne Utjelovljenja... Vidim svijet koji se izgrađuje a u njemu, ajme, nije pretjerano ustvrditi, čovjek neće moći živjeti; moći će živjeti, ali uz uvjet da bude sve manje čovjek.”⁴ A napisi, koje možemo čitati svakog dana o ekonomskoj, ekološkoj, energetske i drugim krizama, samo su potvrda Bernanosovih predviđanja, posebno za Evropu koja izgleda kao starica na bolesničkoj postelji. No ne bismo trebali govoriti o ekonomiji, politici, energetici koje su u krizi, već o čovjeku koji je u krizi, o kriznoj Evropi, i to bolesno stanje onda se očituje na području ekonomije, politike, energetike itd. U ovom uvodu htio bih to posebno naglasiti: *Evropa je u krizi, evropski čovjek je u krizi*. Shizofrena eksplozija prvog i drugog svjetskog rata učinila je Evropu razdijeljenom sluškinjom dvaju moćnih centara. Jaltška i Postdamska konferencija⁵ proglasile su cinički i nesmiljeno – u formi liječničkog biltena – konac Evrope, a time i nastanak novog težeg patološkog stanja, koje bismo mogli nazvati shizoidnim, a ono se očituje posebno u gubljenju osjećaja vlastitog identiteta, što je onda čini nesposobnom da ostvari sintezu svojih životnih procesa. Deklasirana na ulogu kolonije izgubila je funkciju središnjosti i univerzalnosti. Služeći se analogijom iz psihijatrije, moglo bi se reći da je ova razjedinjenost ostvarenje patološke geneze evropskog duha, tj. sukoba transcendentije i imanencije. Poznato je iz tisućljetne povijesti da je evropski čovjek samo uz napor i borbu uspijeva uočiti, priznati i prihvatiti transcendentiju. Jakov s ljestvama iz Biblije u noćnoj borbi s anđelom, arhetip je čovjeka koji nakon bolne i grčevite borbe uspijeva izvojevati pobjedu transcendentije. Ista se stvar događa i s imanencijom čovjeka. Do njezine afirmacije dolazi se također uz veliku borbu u kojoj čovjek biva pobijeđen strahom i zlom. Nasuprot Jakovu s ljestvama, koji u noćnoj borbi biva pobjednikom, imamo Judu koji se u noći vješa poražen zloduhom imanencije.

Kako je prostor sukoba transcendentije i imanencije bio čovjek, on je obično i plaćao ceh pobjede ili poraza jedne ili druge stvarnosti. Zato u razgraničenim prostorima dvaju moćnih centara umire čovjek zastrašen vlastitom sudbinom. Umire Evropa rasparčana između velesila izvan vlastitih zidina. Pobjeda imanencije stvorila je model čovjeka koji se prilagođava ambijentu bez imalo volje da ga mijenja; stvorila je ljude bez žara i ideala, ljude site u svijetu gladnih. Tvrdeći da je Evropa i evropska kultura u krizi, pitamo se, ima li nade za bolesnog čovjeka i oboljelu Evropu?

2. IVAN PAVAO II. I KULTURA

Karol Wojtyła, koji je kao papa uzeo ime Ivan Pavao II, već je prvim koracima pokazao da s prirodnom lakoćom ophodi s ljudima. Pokazao je da znade i da hoće

⁴ G. Bernanos, *Lo spirito europeo e il mondo delle macchine*, Rusconi, Milano 1972, str. 55.

⁵ Jaltška konferencija održana je na Jalti od 4. do 12. veljače 1945, a Postdamska u Berlinu u srpnju i kolovozu 1945.

biti poglavar, voditelj, tj. da „zna majstorski voditi ljude“. „Nikada nije pokazivao nesigurnosti i bojazni što su mučile neke njegove prethodnike.“⁶ On je karizmatični vođa nepokolebivih uvjerenja i veliki humanist koji rado istražuje granicu između etike i filozofije; „kremeniti Poljak, koji je obilno crpio kod španjolskog mistika sv. Ivana od Križa, vidi Crkvu na pragu 3.000. godine u drugom adventu, u ponovnom očekivanju Krista Otkupitelja“⁷. Čovjeku koji živi u strahu, tjeskobama, očajanju i gorčini, čovjeku žrtvi dostignuća vlastitoga rada, govori i razmišljanja Ivana Pavla II djeluju terapijski. A to što Papa upućuje svima sadržano je u izričaju riječi: ČOVJEK.

2. 1. RAZMIŠLJANJA O KULTURI ZAPOČINJU OD ČOVJEKA

Polazna točka razmišljanja Ivana Pavla II. o kulturi jest čovjek. On ne govori o nekom apstraktnom, nego „o stvarnom, konkretnom, živom čovjeku... o svakom pojedinom čovjeku u njegovoj jedinosti i neponovljivoj ljudskoj stvarnosti u kojoj ostaje nerazorena slika i sličnost sa samim Bogom“⁸. To su odvažne riječi u danima odumiranja raznih humanizama,⁹ riječi koje obećaju u trenucima prenaplašenog nihilizma i pesimizma. Ali tko je čovjek i kako izgleda? Koje je značenje njegove egzistencije? To su pitanja koja su bila prisutna u svim razdobljima ljudske povijesti i postavljena su u različitim oblicima, ali uvijek kao neizbježivi „drugari“ na putu svakog pojedinca. Ne može nam biti svejedno da li znamo tko smo i odakle smo. Zato se i pitamo kakva je prava slika čovjeka. Čime se može odrediti i kojom mjerom izmjeriti? Jesu li fizičke sile, osjećaji, inteligencija ti koji ga određuju? Na ova pitanja odgovorio je Ivan Pavao II. u svom nagovoru studentima na Sveučilištu 13. lipnja 1979. za vrijeme apostolskog pohoda Poljskoj: „Blagdan Duhova označava nam dvije mjere kojima treba mjeriti čovjeka: čovjeka treba mjeriti mjerom „srca“ (što u biblijskom smislu označava duhovnu središnjost) i mjerom savjesti, tj. mjerom duha koji je otvoren Bogu.“¹⁰ Govoreći o čovjeku koga treba mjeriti mjerama svijesti i savjesti, Ivan Pavao II. otvoreno se i jasno distancira od svih ideologija koje svoja razmišljanja o čovjeku započinju od slika stvorenih putem socijalnih, povijesnih, kulturnih, materijalnih ili političkih uvjetovanosti. Temeljna misao i srž Papinih nastupa na kojima se temelji njegovo razmišljanje o čovjeku jest njegova religiozna dimenzija. Čovjek shvaća autentičnu dubinu svoga bića u tolikoj mjeri koliko se otvori transcendentalnoj stvarnosti.¹¹

6 A. Novak, *Papa Karol Wojtyła – politički portret i biografija*, Cankarjeva založba, Ljubljana–Zagreb 1984, str. 8.

7 Ibid. str. 123.

8 Ivan Pavao II, *Otkupitelj čovjeka*, Dokumenti 56, br. 14. KS, Zagreb

9 Usp. Ž. Puljić, *Pogled na humanizam u svjetlu nauke Ivana Pavla II*, u: *Crkva u svijetu*, 1 (1984), str. 40–51.

10 Usp. Giovanni Paolo II, *I discorsi polacchi*, CSEO-doc. 140–1, str. 259.

11 Kada psiholog V. Frankl pokušava opisati čovjeka, onda ga definira kao „slobodno i odgovorno“, „svjesno i savjesno biće“. Vrlo je zanimljivo njegovo objašnjenje savjesti: „Savjest je shvatljiva jedino ako joj priznamo vanljudski izvor; za objašnjenje čovjekove slobode dovoljna je egzistencijalnost, ali za objašnjenje čovjekove odgovornosti moramo posegnuti za transcendentnošću savjesti“ (U: *Bog podsvijesti*, Oko tri ujutro, Zagreb 1980, str. 39 – 40).

Svjestan činjenice kako je suvremeni čovjek u ateističkom ozračju kolektivističkog ili konzumističkog tipa u opasnosti da bude lišen osobne savjesti i vlastite odgovornosti, Papa se ne prestaje zauzimati za obranu ljudske savjesti kako u zemljama službenog ateizma, tako i u zemljama konzumističkog tehnokratizma.

Kako bi pokazao da je konkretni čovjek „ranjen”, „osiromašen” i degradiran, Papa uvodi pojmove „nostalgija”, „nemir”, „originalna svježina”. Tim ujedno želi istaknuti kako je čovjek pozvan da postane dionikom Božjeg života (2 Pet 1,4). „Život koji je Otac obećao i ponudio svakom čovjeku u Isusu Kristu... jest konačno ispunjenje čovjekova poziva. To je ispunjenje određenja koje mu je Bog pripremio od vječnosti.”¹² Zato je religiozna dimenzija čovjeka bitna komponenta ljudske ličnosti i zbog te stalne čežnje i nostalgije za vječnim i apsolutnim čovjek biva „vrednotom” koju ne može i ne smije zanijekati nikakva sila. To božansko određenje čovjeka napreduje u vremenitom svijetu „usprkos svim zagonetkama i nepoznanicama, svim zamršenostima i krivuljama ljudske sudbine... Crkva živi od te stvarnosti; ona živi od te istine o čovjeku koja joj omogućuje da prijeđe granice vremenitosti te u isto vrijeme, s posebnom brižljivošću i ljubavlju, misli na sve što unutar granica tog vremena djeluje na čovjekov život, na život ljudskog duha u kojem je izražen trajni nemir, prema riječima sv. Augustina: 'Za sebe si nas stvorio, Gospodine, i nemirno je srce naše dok ne otpočine u tebi.' U tom stvaralačkom nemiru kuca i teče ono najljudskije, a to je traženje istine, nezasitna potreba za dobrim, glad za slobodom, težnja za lijepim te glas savjesti. U nastojanju da čovjeka gleda 'očima Krista', Crkva postaje sve svjesnija da je čuvarica velikog blaga koje ne smije izgubiti, nego ga mora neprestano povećavati.”¹³ Tako dolazimo do pojma kulture prema zamisli Ivana Pavla II. Kultura bi bila „pokušaj da se suoči i razriješi na sistematičan i organiziran način ljudski problem čovjeka”¹⁴. Ali kako se u tom rješavanju uvijek sučeljavaju dvije različite antropologije: religiozna i nereligiozna, Papa uvodi pojmove „istine” i „laži”, „pravih” i „krivih” kultura. „U temelju sila neistine nalazi se pogrešno poimanje čovjeka i njegovih sastavnih dijelova.”¹⁵ Laž je npr. kad se prvotno iskustvo čovjeka u čežnji za apsolutnim nadomjesti iluzijom kako je čovjek od početka savršen bez ikakve potrebe i čežnje, i da je samodostatan, tj. da se može ostvariti vlastitim silama. Na takvim su se definicijama čovjeka izgradili mnogi politički i socijalni sistemi u kojima je taj isti čovjek („od početka samodostatan i savršen”) doživio iskustvo vlastitog poniženja u mogućnosti samouništenja (dovoljno je prisjetiti se Hitlerovih logora i Staljinovih gulaga). „Kako se moglo dogoditi” – pita se Papa – „da čovjek u tom golemom napretku otkrije opasnost za sebe? Kojim smo načinom i kojim putem dospjeli dotle da se u znanosti i modernoj tehnici pojavila mogućnost strašnog samouništenja čovjeka? Kako to da u svakodnevnom životu ima toliko stvari koje su protiv čovjeka umjesto da mu služe i da budu za njega?”¹⁶

12 Ivan Pavao II, *Otkupitelj...*, nav. dj., br. 18.

13 Ibid., br. 18.

14 Usp. L' Negri, *L'uomo e la cultura nel magistero di Giovanni Paolo II*, CSEO saggi, Bologna 1983, str. 24.

15 Ivan Pavao II, *Poruka za XIII. svjetski dan mira*, 1. siječnja 1980.

16 La Traccia, a.l. str. 457/VII (Homilija u Le Bourgetu, 1. lipnja 1980).

2. 2. OD „LAŽNIH” KULTURA DO EGZISTENCIJALNOG STRAHA

Govoreći o pravim i krivim kulturama Papa je naglasio kako „prave” kulture humaniziraju i „ta humanizacija se događa na svim razinama njegova postojanja: kako na duhovnom, tako i na tjelesnom području; kako u kozmičkom, tako i u ljudskom i božanskom elementu”¹⁷. Lažan bi zato bio pokušaj definiranja čovjeka na temelju jednog jedinog elementa, a da se ne uzmu u obzir svi faktori koji ga sačinjavaju. Bila bi to „reductio ad unum”, kako se izražava Ivan Pavao II. Osnovica Wojtyline filozofije jest kršćanska antropologija koju je izložio na vrlo pristupačan način u svojim enciklikama: „Otkupitelj čovjeka” i „Bogat milosrdem”.¹⁸ U njeima je pokazao da želi stati u obranu ugroženog čovjeka, da mu želi pomoći da sebe upozna i prihvati u punoj istini i tako istisne lažne slike o sebi koje su se udomaćile u nekim ideologijama. Zabrinut za sadašnjost i budućnost čovječanstva Papa sve poziva da „otvoreno i svjesni moralne odgovornosti” postavimo bitna pitanja o stanju u kojem se čovjek nalazi danas i u kakvom će se naći u budućnosti. Prvu stvar koju Papa ističe u opisu suvremenog čovjeka jest njegov strah: „Čovjek zaista sve više živi u strahu. Boji se da njegovi proizvodi... mogu postati sredstva i oruđa nezamislivog samouništenja... Izgleda da je u tome srž drame suvremenog ljudskog življenja u njegovoj najširoj i općoj protežnosti.”¹⁹ Iako su ideologije zadnjih stoljeća naglašavale kako će razvojem tehnike nestati straha, ipak je suvremeni čovjek stalno ugrožen od onoga što proizvodi. Nikakvo čudo da onda Papa postavlja pitanje: „Zašto se ta moć, koja je čovjeku darovana od početka, moć kojom je morao zagospodariti zemljom (Post 1,28), okreće protiv njega izazivajući sasvim razumljivo stanje nemira, svjesnog ili nesvjesnog straha, prijetnje koja se na različite načine pripoćuje svemu suvremenom čovječanstvu te se raznoliko iskazuje?”²⁰

Razmišljajući o drami ljudske egzistencije Ivan Pavao II. suočava se i s temom koja je stoljećima bila ideja vodilja ateističke kulture, tj. s temom napretka i progresa koji, prema njegovim zapažanjima, izaziva i višestruke bojazni. „Prva takva bojazan odnosi se na bitno i temeljno pitanje koje glasi: da li taj napredak, koji stvara i potiče sam čovjek, čini ljudski život na zemlji u svim njegovim vidovima 'čovječnijim'? Nema sumnje da ga zaista čini takvim. No izneseno se pitanje uporno vraća ukoliko se odnosi na ono što je u najvećoj mjeri bitno: da li čovjek kao čovjek u sklopu toga napretka postaje doista bolji, što znači: da li postaje duhovno zreliji, svjesniji dostojanstva svoje ljudske naravi, odgovorniji, otvoreniji prema drugima, osobito prema onima koji su slabiji i potrebniiji pomoći, postaje li raspoloženiji svima pružati i donositi pomoć?”²¹

17 Usp. L. Negri, *L'uomo e...*, nav. dj., str. 25.

18 Posebno je vrijedno prostudirati treći dio enciklike *Otkupitelj čovjeka* i šesti dio *Bogat milosrdem*.

19 *Otkupitelj čovjeka*, nav. dj., br. 15.

20 Ibid., br. 15.

21 Ibid., br. 15. 2. listopada 1979. Papa je pred skupštinom Ujedinjenih naroda u New Yorku rekao: „Potrebno je progres čovječanstva mjeriti ne samo napretkom znanosti i tehnike nego i primatom duhovnih vrednota, kao i napretkom duhovnog života... jer 'genus humanum arte et ratione vivit'.”

Premda se naše vrijeme pojavljuje kao vrijeme silnog napretka, u isto vrijeme raste osjećaj od opasnosti i pred sredstvima vojne tehnike i pred drugim prijetnjama jer su „učinak materijalističke uljudbe koja je prihvatila prvenstvo stvari nad osobama”²². Ima ih koji tvrde da je potrebno uništiti drugog kako bi se poboljšali čovjek i društvo. Nije li onda nužno zapitati se da nismo uz taj silni napredak tehnike ujedno „napredovali” i u uništavanju čovjeka – temeljne i bitne vrijednosti svega u svijetu. „Nije li možda” – pita se Papa – „taj strah koji muči modernog čovjeka nastao zbog Božje smrti” – i nastavlja – „ali ne one smrti na križu koja je postala izvorom proslave Sina Božjega i njegova uskrsnuća, nego one smrti kojom čovjek ubi Boga u sebi, u svojim mislima, djelima i savjesti?”²³ ... I pri tom se posluži čitavim filozofskim sistemima i socijalnim, ekonomskim i političkim programima.”²⁴

2.3. BITNE DIMENZIJE KULTURE

„Čovjek je jedini ontološki subjekt kulture, a i njezin jedini objekt i svrha. Kultura je ono po čemu čovjek kao čovjek postaje višim čovjekom.”²⁵ Čovjek je dakle subjekt kulture, ali ne samo kao obični proizvođač ili potrošač. On je i mjera i svrha i forma kulture. Kultura je specifičan način ljudskog bitka i postojanja. Ona zadire u ljudsku narav i narav živi od kulture. Odnos između kulture i naravi jest kao između uzroka i učinka. Uočiti ćemo to polazeći od uzroka prema učinku ili obratno, ali se pri tom ne bismo smjeli zaustaviti samo na učincima ili samo na uzroku. Kriterij razlikovanja učinaka nalazimo ipak u uzroku, u naravi čovjeka koji je izvor tumačenja kulture jer on je kulturi uzrok i svrha. Tâ, on je i cilj i mjera, formalni i materijalni uzrok, subjekt i tvorac kulture. „On je prvotni činilac i temelj kulture.”²⁶ Zato se pojam kulture u prvom redu odnosi na narav čovjeka, a tek onda u drugotnom planu i indirektno i na svijet njegovih proizvoda. Kultura zato nosi osobna obilježja čovjeka. Po kulturi čovjek biva svjestan cjeline problema koji je sačinjavaju te pokušava tražiti rješenja uz pomoć sredstava kojima ga je narav obdarila: a to su uglavnom razum i volja.

Dvije su bitne dimenzije kulture (a one su ujedno i uvjet njezina postojanja i razvoja): *sloboda* i *cjelovitost*. Ako je čovjek slobodan, onda je i kultura kao jedinstveni pothvat, u kojem se znakovitim načinom izražava ljudska ličnost, također slobodna i mora biti zaštićena u slobodi. „Autentična kultura (duha) jest kultura slobode koja izvire iz dubina duha, iz bistrine uma i iz nesebične ljubavi. Izvan slobode ne može biti ni kulture.”²⁷ Papa stalno ističe slobodu kao prirodni (genet-

22 Usp. *Bogat milosrdem*, nav. dj., br. 11.

23 Drago Šimundža navodi misao Bertholda Brechta: „Prijestolje Božje je prazno... svuda puše ledeni vjetar” kako bi naglasio da je na općem planu pitanje Boga sudbinsko pitanje (*Problem Boga u suvremenoj književnosti*, Crkva u svijetu, Split 1983, str. 8).

24 La Traccia, a. I. str. 264–265/IV (iz propovijedi u Turinu od 13. travnja 1980).

25 La Traccia, a.I., str. 472–478/VI (Papin govor pred UNESCO-m 2. lipnja 1980).

26 Govoreći o čovjeku kao o uzroku kulture Ivan Pavao II. želi istaknuti Aristotelov četverostruki pojam uzročnosti: čovjek je *formalni* uzrok jer daje oblike djelima kulture; on je i *svršni* uzrok jer im daje cilj; *materijalni* jer daje tvorivo za građu; *izvršni* uzrok jer je tvorac kulture.

27 La Traccia, a.III., str. 515/IV (iz govora studentima u Bologni od 18. travnja 1982).

ski) element i uvjet razvoja autentične kulture i time se razlikuje od svih onih koji drže da je kultura proizvod raznih i različitih uvjetovanosti (u prvom redu ekonomskih i političkih) te se služe kulturom kao instrumentom manipuliranja ljudske svijesti.

Druga dimenzija i uvjet istinitosti (ispravnosti) razvoja kulture jest njezina cjelovitost. „Ne možemo zamišljati kulturu” – veli Papa – „bez ljudske subjektivnosti i uzročnosti; i u kulturnom okolišu čovjek je prvi i temeljni činilac kulture. A on je to uvijek u svojoj cjelovitosti: u cjelokupnosti svoje duhovne i materijalne subjektivnosti.”²⁸ Cjelovitost je zato sveobuhvatnost u kojoj se gleda na čovjeka u svim njegovim sposobnostima i izražajnostima. A humanizacija, tj. razvoj čovjeka, zbiva se na svim poljima i područjima u kojima se čovjek nalazi: na području duha i tijela, u svemiru, na području ljudskog i božanskog.²⁹ Jer, kultura nije niti sam duh, niti samo tijelo, ni sama individualnost, a niti sama socijalnost ili kozmičnost. Kad bi se tako gledalo na kulturu te isticali samo pojedini elementi, onda bi to bilo svođenje „ad unum”, a to bi dalo prostora nehumanim i „lažnim” kulturama u kojima bi čovjek bio sveden na „anđela” ili bi ga materijalizirali, isecirali i depersonalizirali³⁰. Budući da je čovjek u antropologiji Ivana Pavla II. „jedinstven, cjelovit i nepodijeljen”, i kultura koju stvara mora imati ljudske oznake. Osim toga, ta cjelovitost čovjeka nužno vapi za transcencijom jer u čovjeku „drijema izvanzemaljski elemenat koji je izvorom njegove ljudskosti”³¹.

2. 3. 1. RELIGIJA I KULTURA

Čovjek zato „ne može biti svoj i sebe u potpunosti ostvariti ako ne prizna transcendentnost svoga bića nad svijetom i svoj odnos s Bogom. Ta za njegovo uzdignuće nije dostatno samo promaknuće njegove ljudskosti, nego i njegovo otvaranje Bogu. Stvarati kulturu znači dati čovjeku, svakom čovjeku i svim zajednicama ljudi ljudsku i božansku dimenziju, te ponuditi i pripočeti čovjeku onu čovječnost i božanstvo koje izvire od savršenog čovjeka, otkupitelja ljudi, Isusa Krista.”³²

Poznato nam je da je stoljećima religiozna dimenzija bila identificirana „s nezrelom situacijom ljudskog duha” ili s „prednastvenim mentalitetom” da bi u ozračju znanstvenog ateizma bila proglašena „opijumom naroda” i „opsesivnom neurozom”. Borba za emancipaciju čovjeka od takve religiozne dimenzije rodila je totalitarne ideološke, ekonomske i političke sisteme u kojima se čovjek utopio ili „postao prisiljen da bude dio materije ili anonimni građanin ovozemaljskog gra-

28 La Traccia, a.I., str. 473/VI (iz govora pred UNESCO-m).

29 U uvodu drame „Brat našega Boga”, koju je Karol Wojtyła pisao između 1945. i 1950. (kao student, svećenik i mladi doktor teologije) ustvrdio je „kako je čovjeka nemoguće dokraja objasniti poviješću. Drijema u njemu izvanzemaljski elemenat koji je, dakako, izvorom njegove ljudskosti. A pokušaj proniknuća čovjeka povezan je s posizanjem za tim izvorom” (u: Karol Wojtyła, *Poezija, drame, eseji*, Globus, Zagreb 1984, str. 119).

30 La Traccia, a.I. str. 563–564/VII (iz govora ljudima kulture u Rio de Janeiru od 1. srpnja 1980).

31 Usp. bilješku br. 29.

32 La Traccia, a.I., str. 563–564/VII (Rio de Janeiro, 1. srpnja 1980).

da”³³. Takvo suprotstavljanje religije i kulture predstavlja veliku smetnju u stvaranju autentične ljudske kulture u kojoj transcendencija zauzima vidno mjesto. Transcendencija čovjeka jest bitni dio njegove ljudskosti i ona se pojavljuje na dva načina: u transcendenciji osobe nad svim njezinim sastavnim dijelovima (jer čovjek kao cjelovitost uvijek je više nego zbroj njegovih sastavnih dijelova) i u transcendenciji čovjeka nad svim stvorenim svijetom (ova se druga transcendencija očituje u otvorenosti ljudskog duha prisutnosti Boga stvoritelja). Ta dvostruka transcendencija u biti je garancija slijedećih temeljnih odlika čovjeka: jedincatosti, nedjeljivosti i neponovljivosti³⁴, a one su nezaobilazan uvjet svakog kulturnog pothvata. Svako izbjegavanje transcendencije zasigurno vodi negaciji čovjeka. Zato je obrana religiozne dimenzije, tj. obrana religiozne slobode i slobode savjesti, kulturni faktor od velike važnosti, jer religija je matrica autentične kulture”³⁵, a povreda ljudske savjesti, tj. otvorenosti transcendenciji, jest „najveći zločin kojim se može uprljati neki ideološki sistem”³⁶. Zahvaljujući transcendenciji svoga bića čovjek uspijeva otkriti i smisao postojanja. Govoreći o tom problemu Papa se stalno vraća ljudskom razumu i naglašava kako je čovjek po njemu pozvan na velike pothvate. „Razum je čovječji” – veli Papa – „veličanstveno sredstvo za spoznaju i uređenje svijeta... A da bi ostvario čitavo bogatstvo svojih mogućnosti, potrebno je da se otvori Riječi vječne istine koja je u Kristu postala čovjekom.”³⁷ Traženje istine o smislu života etičke je naravi jer ističe one vrijednosti (ethos) koje čine život ljudskim, humanijim. A u mislima Ivana Pavla II. istina i vrednote (logos i ethos) zauzimaju vidno mjesto. Papa je uvjeren da će se dogoditi obnova kulture kad se „znanstvena misao i snaga vjere udruže u traženju istine”, tj. kada se znanstveno istraživanje poveže s Istinom koju je Bog objavio čovjeku. Kršćanstvo zato predstavlja povijesnu mogućnost ostvarenja autentične kulture. Zato se ono već od samih početaka pojavljuje kao prostor kulture. Ivan Pavao II. je mnogo puta go-

33 Usp. L. Negri, *L'uomo e...*, nav. dj., str. 49 (Radioporuka za Božić 1978).

34 U citiranoj drami „Brat našega Boga” (usp. bilješku br. 29) Karol Wojtyła stavlja u usta Stanisława slijedeće riječi: „Najzanimljiviji je čovjek onaj koji je nerazmjernostiv” (str. 125); tako Maksu, koji je uvjeren kako je „čovjek obična masa atoma” (str. 123), želi istaći kako u čovjeku „drijema izvanzemaljski elemenat” (str. 119).

35 Usp. L. Negri *L'uomo e...*, nav. dj., str. 44: „La religione e sempre matrice di autentica cultura...”

36 Usp. *ibid.*, str. 48.

37 Usp. La Traccia, a.I., str. 931–932/X (iz govora znanstvenicima i studentima u Kolnu 15. studenoga 1980).

vorio o odnosu kršćanstva i kulture.³⁸ U svojoj enciklici „Otkupitelj čovjeka” ustvrdio je da je kršćanstvo stvarnost u svijetu koja donosi istinu o čovjeku i o svijetu. Budući da je čovjek „nesposoban shvatiti sebe do u dubine bez Krista”, Krist je potreban i ovom vremenu i svim vremenima dok bude ljudi u vremenu.

38 Budući da nam je nemoguće donijeti cijelu bibliografiju, dajemo ovdje samo najznačajnije nastupe i govore na temu kultura i kršćanstvo. Napominjemo da se sve to može naći u mjesječnom časopisu „La Traccia” koji izlazi u Milanu od 1980, i donosi sve govore, nastupe i propovjedi Ivana Pavla II: *A un gruppo di giovani di Comunione e Liberazione*, 26 gennaio 1980, La Traccia, a.I, p. 65/I; *Al Congresso „UNIV '80”*, 1 aprile 1980, La Traccia, a.I, p. 237/IV; *Omelia a Uhuru Park*, Nairobi, 7 maggio 1980, La Traccia, a.I, p. 354/V; *Al Movimento Ecclesiale di Impegno Culturale*, 14 giugno 1980, La Traccia, a.I, p. 504/VI; *Ad artisti e giornalisti*, Monaco, 19 novembre 1980, La Traccia, a.I, p. 974-977/X; *Al Corpo diplomatico*, 12 gennaio 1981, La Traccia, a.II, pp. 21-23/1; *All' Unione Cattolica Italiana Insegnanti Medi*, 16 marzo 1981, La Traccia, a.II, pp. 215-216/III; *Ai Vescovi della Nigeria in visita „ad limina”*, 14 gennaio 1982, La Traccia, a.III, p. 42/I; *Ai Vescovi lombardi in visita „ad limina”*, 15 gennaio 1982, La Traccia, a.III, p. 43/I; *Al Congresso del Movimento Ecclesiale di Impegno Culturale*, 16 gennaio 1982, La Traccia, a.III, p. 55/I; *Ad un gruppo di Vescovi della Nigeria*, 21 gennaio 1982, La Traccia, a.III, p. 68/I; *Ai Vescovi del Piemonte in visita „ad limina”*, 23 gennaio 1982, La Traccia, a.III, p. 70/I; *Alla gioventù nigeriana*, Onitsha, 13 febbraio 1982, La Traccia, a.III, p. 144/II; *Ai sacerdoti e seminaristi della Nigeria*, 13 febbraio 1982, La Traccia, a.III, p. 147/II; *Ai laici*, Kaduna, 14 febbraio 1982, La Traccia, a.III, p. 147/II; *Ad universitari ed intellettuali*, Ibadan, 15 febbraio 1982, La Traccia, a.III, p. 155/II; *Ai Vescovi della Nigeria*, Lagos, 15 febbraio 1982, La Traccia, a.III, p. 160/II; *Ad operatori delle comunicazioni sociali*, 16 febbraio 1982, La Traccia, a.III, p. 170/II; *Omelia*, Cotonou, 17 febbraio 1982, La Traccia, a.III, p. 173/II; *Ai Vescovi del Benin*, 17 febbraio 1982, La Traccia, a.III, p. 178/II; *Ad un gruppo di lavoro sulla pastorale universitaria*, 8 marzo 1982, La Traccia, a.III, p. 351/III; *All' Assemblée dei Vescovi Italiani*, Assisi, 12 marzo 1982, La Traccia, a.III, p. 367/III; *Ai sacerdoti, religiosi, religiose*, Assisi, 12 marzo 1982, La Traccia, a.III, p. 375/III; *Messaggio al Catholic International Education Office*, 18 marzo 1982, La Traccia, a.III, p. 395/III; *Omelia*, S. Messa per gli universitari, 30 marzo 1982, La Traccia, a.III, p. 446/III; *Al Congresso „UNIV '82”*, 6 aprile 1982, La Traccia, a.III, p. 480/IV; *Ai Vescovi delle province ecclesiastiche di Burgos e Pamplona*, 17 aprile 1982, La Traccia, a.III, p. 505/IV; *Ai docenti universitari*, Pellegrinaggio a Bologna, 18 aprile 1982, La Traccia, a.III, p. 513/IV; *Visita all' Archiginnasio*, Pellegrinaggio a Bologna, 18 aprile 1982, La Traccia, a.III, p. 517/IV; *Ad un pellegrinaggio della Diocesi di Bergamo*, 24 aprile 1982, La Traccia, a.III, p. 541/IV; *Al laicato cattolico*, Lisbona, 12 maggio 1982, La Traccia, a.III, p. 613/V; *Ai sacerdoti e ai religiosi*, Fatima, 13 maggio 1982, La Traccia, a.III, p. 634/V; *All' Università Cattolica portoghese*, 14 maggio 1982, La Traccia, a.III, p. 645/V; *Agli uomini di cultura*, Coimbra, 15 maggio 1982, La Traccia, a.III, p. 654/V; *Costituzione del Pontificio Consiglio per la cultura*, 20 maggio 1982, La Traccia, a.III, p. 667/V; *Alla comunità polacca*, 30 maggio 1982, La Traccia, a.III, p. 736/VI; *Omelia*, aeroporto di Coventry, 30 maggio 1982, La Traccia, a.III, p. 739/VI; *Ai Vescovi dello Zimbabwe*, 18 giugno 1982, La Traccia, a.III, p. 823/VI; *Ai collaboratori del Governo centrale*, 28 giugno 1982, La Traccia, a.III, p. 839/VI; *Messaggio al Direttore generale dell' UNESCO*, 24 luglio 1982, La Traccia, a.III, p. 907/VII; *Ai partecipanti al „Meeting per l' amicizia tra i popoli”*, 29 agosto 1982, La Traccia, a.III, p. 985/VIII; *Messaggio in occasione dell' 87° Katholikentag tedesco*, 1 settembre 1982, La Traccia, a.III, p.993/VIII; *Al Corpo accademico*, Pellegrinaggio a Padova, 12 settembre 1982, La Traccia, a.III, p. 1015/VIII; *Ai giovani*, Pellegrinaggio a Padova, 12 settembre 1982, La Traccia, a.III, p. 1019/VIII; *Inaugurazione del Centro Paolo VI*, Pellegrinaggio a Brescia, 26 settembre 1982, La Traccia, a.III, p. 1076/VIII; *Ai seminaristi*, Pellegrinaggio a Brescia, 26 settembre 1982, La Traccia, a.III, p. 1081/VIII; *Ai Vescovi dell' Europa*, 5 ottobre 1982, La Traccia, a.III, p. 1130/IX; *Omelia per la commemorazione di Massimiliano Kolbe*, 10 ottobre 1982, La Traccia, a.III, p. 1148/IX; *Udienza generale*, 20 ottobre 1982, La Traccia, a.III, p. 1178/IX; *Al Convegno di studi sulla figura di Padre Ricci*, 26 ottobre 1982, La Traccia, a.III p. 1194/IX.

Zbog toga se, veli Papa, „ne smije izbrisati Krist iz povijesti čovjeka jer to bi bio čin koji je uperen protiv samog čovjeka”³⁹. Tu se nalazimo na području nove ontologije ponovnog stvaranja po otkupljenju, gdje „Krist Otkupitelj sasvim otkriva čovjeka samome čovjeku”. I u toj dimenziji „čovjek ponovo nalazi veličinu, dostojanstvo i vrijednost svoje čovječnosti” te biva „iznova izražen” i „iznova stvaran”⁴⁰. To je ta Radosna vijest, Evanđelje koje nazivamo i kršćanstvom. Ono se pojavljuje kao povijesna prisutnost velikog historijskog navještaja i kao konačni odgovor na problem smisla ljudskog bivstvovanja u svijetu. Ono se predstavlja i kao povijesna mogućnost stvaranja nove antropologije, „jer po Krizu čovjeku se zauvijek vratilo njegovo dostojanstvo”⁴¹ pa prema tome i nove autentične kulture⁴².

3. USUSRET NOVOJ KULTURI

U uvodu ovog referata postavili smo pitanje: da li postoje izgledi za ozdravljenje oboljele Evrope, ima li nade za kriznog čovjeka? Iako nam naša razmišljanja o suvremenom svijetu, o nemirima, svjesnom ili nesvjesnom strahu i prijetnjama sugeriraju mogućnost uništenja čovjeka, Papa se ne predaje pesimističkim zaključcima. Usprkos zlu, opasnostima, nedaćama koje su zadesile suvremeno čovječanstvo, Ivan Pavao II. vjeruje u budućnost svijeta i u jedno bolje sutra. Po njemu, dakle, postoje izgledi i stvarne mogućnosti da se čovjek ostvari u svoj svojoj ljudskosti i da preobrazi socijalne i političke strukture za humanije društvo.

U povijesti je uvijek bilo ljudi koji su bili zabrinuti za bolju budućnost čovjeka. To su bili stvaraoci i graditelji idealnog svijeta koji je često za velik dio ljudi izgledao „iluzoran” i neostvariv. Nazivali smo ih „utopistima” i „futurolozima” jer su naglašavali da čovjek nosi u sebi svoju budućnost u obliku ideala, nadanja, obaveza, zadataka, ciljeva, poslanja, sudbine i neostvarenih mogućnosti.⁴³ I papu Wojtylu možemo pribrojiti takvim „modelarima” i stvaraocima novog čovjeka i novog društva⁴⁴, jer neumorno poziva na „neizbježno preoblikovanje gospodarskog života”, na „pravo obraćenje misli, volje i srca”, kako bi čovjek bio ponovno uz-

39 Usp. L. Negri, *L'uomo e ...*, nav. dj., str. 60–61; „L'uomo è incapace di comprendere se stesso fino in fondo senza Cristo... E perciò non si può escludere Cristo dalla storia dell'uomo... L'esclusione di Cristo dalla storia dell'uomo è un atto contro l'uomo” (iz propovijedi na Trgu Pobjede u Varšavi 2. lipnja 1979).

40 Ivan Pavao II, *Otkupitelj...*, nav. dj., br. 10.

41 Ibid., br. 10.

42 Usp. L. Negri, *L'uomo e ...*, nav. dj., str. 59: „Che la fede diventi cultura, vuol dire che la fede vive sua essenziale vocazione di essere e di mostrare all'uomo che esiste la risposta definitiva al problema del suo significato. A questo livello, quindi, il Cristianesimo si rivela la possibilità storica della cultura autentica.”

43 Usp. A.H. Maslow, *Verso una psicologia dell'essere*, Ubaldini, Roma, 1971, str. 212.

44 Novinar Avanti-a Ugo d'Ascia, iznenađen izborom novoga pape i frapiran njegovim nastupom, napisa slijedeće: „Oggi dietro al portone di bronzo sembra che l'immaginazione sia andata al potere” (usp. A. Rigobello, *L'uomo nel mondo*, Roma 1981, str. 9.).

dignut na „kraljevsko dostojanstvo” (munus regale) koje mu Stvoritelj daje kao zadatak. Bitni smisao tog njegova kraljevanja i vladanja nad vidljivim svijetom jest „u prvenstvu etike pred tehnikom, u prednosti osobe pred stvarima i u nadmoći duha nad materijom”⁴⁵.

3. 1. RAZUM U ZAGRLJAJU S VJEROM I ZNANOST POD RUKU S ETIKOM

Budući da se često poziva na kršćansku viziju čovjeka, kršćanstvo ima teoretsku i praktičnu mogućnost u stvaranju novog društva i novih društvenih odnosa. Vjera u Isusa Krista jest bitni element i energija u stvaranju civilizacije koju Papa naziva „civilizacijom istine i ljubavi”. Govoreći na simpoziju evropskih biskupa on je istaknuo i mogućnost rekonstrukcije Evrope: „Bez nostalgije za prošlašću, ali uvjereni u unutarnju i ujedinjujuću snagu kršćanstva i njegove povijesne uloge, založite se u kolegijalnosti za rađanje nove i zajedničke evropske civilizacije iz vaših različitih mjesnih i nacionalnih iskustava.”⁴⁶ Proglašavajući sv. Benedikta patronom, a braću sv. Ćirila i Metoda kopatronima Evrope, Papa je želio naglasiti da je kršćanstvo po svojim svecima prošlosti i sadašnjosti sposobno dati odgovore i ovom našem kriznom vremenu.

Dvije su stvari koje Papa posebno ističe kao sredstva u obnovi kulture: razum i znanost. Razum je ovih zadnjih dva-tri stoljeća bio prikazivan kao „autonomna i samodostatna ljudska sposobnost” kojom je čovjek mogao upoznati cjelovitu stvarnost. Njim se ujedno opravdavalo odvajanje od Boga i prekid s religioznim životnim dinamizmom. Tako se došlo i do stvaranja jednadžbe u kojoj se religija izjednačila s iracionalnošću. Danas smo, međutim, svjedoci da to povjerenje u razum opada zbog toga što je taj razum „stvorio čudovišne grozote”⁴⁷, a društvo koje je stvarao „racionalizam” nije postalo „zemaljskim rajem” već prostorom nasilja, straha i nepovjerenja. Ističući da je razum sposoban doći do istine i ostvariti silan potencijal svojih mogućnosti, ali uz uvjet da „prihvati susret i zagrljaj vjere”⁴⁸, Ivan Pavao II. poziva intelektualce da „ne prihvaćaju rastavu između vjere i razuma te vjere i kulture” (na Sveučilištu u Quebecu 9. rujna 1984), a naglašava kako „Crkva i intelektualci imaju prigodu i mogućnost da zajednički obrane dostojanstvo čovjeka koje je ozbiljno ugroženo” (na Sveučilištu u Guatemali 7. ožujka 1983).

Ovo nepovjerenje prema razumu prešlo je i na područje znanosti. Jer, iako čovjek sve više uređuje zemlju i postaje gospodarom prirode, u isto vrijeme „postoji

45 *Otkupitelj čovjeka*, nav. dj., br. 16.

46 La Traccia, a.III., str. 1130 (Govor sudionicima simpozija Savjeta evropskih biskupskih konferencija od 5. listopada 1982).

47 La Traccia, a.I., str. 1094–1095/XI (Govor grupi „Nobelova nagrada” od 22. prosinca 1980).

48 Usp. La Traccia, a.I., str. 1094–1095/XI (iz govora grupi „Nobelova nagrada” od 22. prosinca 1980): „Znanost nije u stanju dati iscrpan odgovor na problem temeljnog životnog značenja. Njihov se smisao očituje tek onda kad se razum počne služiti metafizičkim metodama kako bi spoznao njihovu svrhu i tu otkrio tumačenja koja će mu baciti svjetlo i razjasniti smisao ljudskih napora.”

stvarna i vidljiva opasnost da izgubi najvažnije konce te vlasti te na različite načine njegova ljudskost biva podvrgnuta tom svijetu stvari i on sam postaje predmetom mnogolikih manipulacija; biva manipuliran cijelom organizacijom društvenog života, sustavom proizvodnje, pritiskom sredstava javnog priopćavanja⁴⁹. A kako „tehnička sredstva, kojima raspolaže suvremeno društvo, u sebi kriju ne samo mogućnost samouništenja vojnim sukobom već i mogućnost mirnog podjarmljivanja pojedinaca, životnih sredina, čitavih društava i narodâ”⁵⁰, Papa se usuđuje postaviti temeljno pitanje: „Da li čovjek kao čovjek, u sklopu napretka p̄staje doista bolji..., duhovno zreliji, svjesniji dostojanstva svoje ljudske naravi, odgovorniji, otvoreniji prema drugima, osobito prema onima koji su slabiji i potrebniji pomoći?”⁵¹ Odgovor na ovo pitanje obeshrabruje. Svjedoci smo, naime, i teoretskih i praktičnih društvenih zahvata kojima se programatski ‘u ime čovjeka’ radi protiv čovjeka, protiv njegove savjesti i slobode. Zašto se onda čuditi što se nema povjerenja u znanost i tehniku?!

„Gdje su danas” – pita se Papa – „oni svečani proglasi pozitivizma koji je obećavao neograničene prostore napretka i blagostanja? Gdje su iščezle nade čovjeka koji bi nakon Božje smrti zauzeo njegovo mjesto u svijetu i povijesti te tako započeo novo razdoblje u kojem bi vlastitim silama pobijedio zlo i druge nedaće? Tragični događaji strašnih bratoubilačkih sukoba koji su iskrvarili tlo Evrope; pojava totalitarnih i diktatorskih režima koji su zanijekali ili još nijeću slobodu i druga temeljna ljudska prava; sumnje i rezerve u svezi s napretkom i progresom...; fatalni epilog filozofsko-kulturnih strujanja i drugih pokreta koji se zatvoriše transcencijiji; sve je to „oslobodilo” evropskog čovjeka od onog početnog zanosa i gurnulo ga u skepsu i relativizam, nihilizam i egzistencijalnu tjeskobu.”⁵² Na jednom drugom mjestu i u drugo vrijeme Papa je postavio slijedeće pitanje: „Kako se to dogodilo da je čovjek, tvorac tog napretka, poslije određenog vremena otkrio u tom gigantskom progresu i izvor vlastite opasnosti? Kako se i na koji način došlo dotle da se u srcu same znanosti i moderne tehnike pojavila mogućnost silnog samouništenja čovjeka?”⁵³

Do toga je došlo, prema Papinom uvjerenju, jer se odbacila religiozna dimenzija života. A povjerenje u znanost i razum vratit će se kad se čovjek otvori religiji i etici. Zagrljaj „vjere i razuma” te „etike i znanosti” jesu uvjeti obnove kulture. Budući da znanost ne može dati odgovore na probleme posljednjeg smisla i značenja, u taj „međuprostor osmišljavanja” često se ubacuju ideologije u formi „novih religija”. I te stranputice čovjek može izbjeći jedino u susretu s vjerom. A kako je „čovjek put Crkve” – veli Papa⁵⁴ – ona je suodgovorna kako „za nastale krize, tako i

49 *Otkupitelj čovjeka*, nav. dj., br. 16.

50 *Bogat milosrđem*, nav. dj., br. 11.

51 *Otkupitelj čovjeka*, nav. dj., br. 15.

52 La Traccia, a.III., str. 1131/IX (Govor sudionicima V. simpozija Savjeta evropskih biskupskih konferencija od 5. listopada 1982. godine).

53 La Traccia, a.I., str. 456/VI (iz propovijedi u Le Bourgetu od 1. lipnja 1980).

54 *Otkupitelj čovjeka*, nav. dj., br. 14: „Budući da je čovjek put Crkve... Crkva mora biti svjesna svega što je protivno tom razvitku.”

za njihovo prevladavanje". Zbog toga se u ovako smušenoj situaciji ne može „sajetovati razboritost čekanja, već odvažnost i odlučnost djelovanja”⁵⁵.

3. 2. POVRATAK TRANSCENDENCIJE I RADIKALNO OPREDJELJENJE ZA KRISTA

Šta nam je, dakle, činiti u ovoj kriznoj situaciji? Potrebno se vratiti čovjeku i tražiti istinu o njemu. A ta istina o čovjeku izrečena je po kršćanskoj antropologiji Ivana Pavla II. u utjelovljenom Bogu koji je objavio punu istinu o čovjeku. U Utjelovljenju se zbilo čudesno događanje Boga-čovjeka, novi početak povijesti i konačna pobjeda transcendencije. Započelo je novo stvaranje zemlje jer se rodio novi čovjek (*homo novus*). Staro nestade, a novo nastade. Povijest tako postade neprestanom Pashom, prijelazom iz ograničene ovozemaljske slobode u neograničena prostranstva djece Božje, koja se radaju ne iz krvi i tijela (imanencije), nego iz Duha koji navijek živi (transcendencije). Papa se obraća suvremenom čovjeku i želi mu prenijeti tu poruku povijesne mogućnosti spasenja po Kristu. Njemu, koji živi u strahu zbog toga što je „usmrtio Boga i ne vidi zapreke da to isto ne uradi i s čovjekom”⁵⁶, on poručuje: „Otvori vrata... i ne boj se Krista!” Nemirno ljudsko srce „koje traži istinu, gladuje za slobodom i teži za lijepim i dobrim”⁵⁷ može ispuniti i zadovoljiti samo Duh Sveti. Svijet ateističkih ideologija, znanstvenog, tehničkog i društvenog napretka pomogao je čovjeku kao nikada do sada da postigne zavidne materijalne uspjehe. Ali taj isti napredak postao mu je izvorom prijetnje i opasnosti, egzistencijalnog straha i zabrinutosti⁵⁸. Kad smo naglasili da je kriza čovjeka i kulture nastala zbog toga što su spomenute ideologije pokušale stvarati znanost, tehniku, društvo i kulturu bez transcendencije⁵⁹, htjeli smo reći da će se njihovo „uskrsnuće” i oživotvorenje – prema zamisli Ivana Pavla II – zbiti u ponovnom otkriću Krista. Papa zato vidi preobražaj evropske kulture u „radikalnom odbacivanju ateističkog opredjeljenja” i u povratku Kristu u kojem su se „očitali obrisi novog čovjeka”⁶⁰. Po njemu, „začetniku našega spasenja”, rodit će se i nova kultura istine i ljubavi.⁶¹

55 La Traccia, a.I., str. 929–930 (iz govora znanstvenicima i studentima u Kölnu 15. studenoga 1980: „In questa situazione la Chiesa non consiglia prudenza e ritengo, bensì coraggio e decisione.”)

56 Usp. La Traccia, a.I., str. 264–265/IV (iz propovijedi u Turinu 13. travnja 1980).

57 *Otkupitelj čovjeka*, nav. dj., br. 18.

58 Ibid., br. 16.

59 Potrebno je istaći da su i kršćani, zbog rascijepljenosti između svoje vjere i života, suodgovorni za kulturnu shizofreniju (rascijep: razum-vjera, znanost-etika) od koje boluje današnji čovjek (posebno Evropa).

60 Usp. La Traccia, a.III., str. 987/VIII (iz govora sudionicima skupa „Prijateljstvo među narodima” od 29. kolovoza 1982). Neki su ovog „neobičnog papu, filozofa, pjesnika, žarkog pastira duša i oduševljenog skijaša” prikazivali kao sv. Juraja na konju što se s Wawela (kraljevski dvorac blizu Krakova), s mačem svete vjere u ruci bori sa zmajem ateističke vlasti” (usp. A. Novak, *Papa Karol...*, nav. dj., str. 74).

61 Usp. La Traccia, a.III., str. 987/VIII: „In questa contraddizione, che sembra inarrestibile perchè strutturalmente connessa al mistero del male, e necessario che lo sguardo si volga all'artefice della nostra salvezza per generare una civiltà che nasce dalla verità e dall'amore” (iz govora sudionicima skupa „Prijateljstvo među narodima”, 29. kolovoza 1982).

BIBLIOGRAFIJA

- Ivan Pavao II, *Redemptor hominis – Otkupitelj čovjeka*, Dokumenti 56, KS, Zagreb
- Ivan Pavao II, *Bogat milosrđem*, Dokumenti 61, KS, Zagreb
- Ivan Pavao II, *Laborem exercens*, Dokumenti 63, KS, Zagreb
- Karol Wojtyła, *Poezija, drame, eseji*, Globus, Zagreb 1984.
- Andrej Novak, *Papa Karol Wojtyła, politički portret i biografija*, Cankarjeva založba, Ljubljana-Zagreb, 1984.
- E. V. Barabanov, *Sudbina kršćanske kulture*, Zagreb 1984.
- Dr. Pavao Butorac, *Problem kulture*, Dubrovnik 1966.
- Rocco Buttiglione, *Il pensiero di Karol Wojtyła*, Jaca Book, Milano 1982.
- Luigi Negri, *L'uomo e la cultura nel magistero di Giovanni Paolo II*, CSEO, Bologna, 1983.
- AA VV, *Karol Wojtyła e il pensiero europeo contemporaneo*, CSEO, Bologna, 1984.
- Armando Rigobello (ed), *L'uomo nel mondo*, Armando, Roma 1981
- André-Vincent O.P., *La „dottrina sociale” di Giovanni Paolo II*, Città nuova, Roma, 1984.
- Inos Biffi, *Cultura cristiana – distinguere nell'unito*, Jaca Book, Milano 1983.
- AA VV, *Fede e cultura alla luce della Bibbia*, Elle di ci, Torino 1981.

SOMMARIO

Il peculiare rapporto del pontificato di Giovanni Paolo II con la storia è segnato dal fatto che nella generale crisi culturale, la sua presenza porta con sé un enorme messaggio agli uomini' La riforma, che ha iniziato Giovanni Paolo II, ha nella nozione di cultura e nel rapporto fra la cultura e la fede il punto di massima profondità ed originalità.

Il punto di partenza è l'uomo, l'uomo reale, concreto, storico. Quest'uomo che vive oggi nella società atea, collettivistica o consumistica, rischia ogni giorno di essere espropriato della sua coscienza personale e privato della sua responsabilità. In questo contesto papa introduce il tema della menzogna e delle «culture false» le quali ci portano alla paura ed alla perdita di consistenza dell'uomo.

Le dimensioni fondamentali della cultura autentica, secondo il pensiero del papa sono due: la libertà e la totalità. La totalità urge necessariamente alla introduzione del tema della trascendenza. E qui che Giovanni Paolo II vede la possibilità di un rinnovamento culturale attraverso la fede la quale è chiamata ad ispirare, ad impregnare ogni cultura. Una fede che non genera la cultura, secondo lui, è una fede che non è ancora giunta a maturazione. La fede cristiana rappresenta quindi il fattore fondamentale e l'energia di costruzione della civiltà «della verità e dell'amore».

Questà civiltà, però, potrà essere attuata solo se la ragione – fattore tipicamente umano per conoscere la verità – accetti l'incontro e l'abbraccio della fede.

Il secondo punto sul quale il papa insiste con particolare intensità nel rinnovamento della cultura è la scienza la quale ha perduto la sua credibilità dato che troppe volte è stata impregnata per rendere più efficace il dominio dell'uomo sull'uomo e sulle coscienze.

Solo il recupero del nesso sostanziale con l'etica e con la religione può – secondo la convinzione di papa – rendere la credibilità alla scienza. La scelta ateistica, inoltre, che l'uomo moderno ha compiuto nel tentativo di liberarsi in modo radicale di Dio si è rivelata oggi una scelta fallimentare. Per salvare la vita umana nella sua integralità, bisogna decisamente rimuovere questa scelta ateistica (che non ha più nessun senso) e tornare a Cristo.